

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Карнаухова А.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка Педагогічний інститут

У статті висвітлюються питання морального виховання дітей дошкільного віку в історичному аспекті. Зроблено теоретичний аналіз наукового доробку українських та російських просвітителів щодо значущості та специфіки морального виховання дітей дошкільного віку. Визначено перспективні підходи до впровадження ідей науковців минулого щодо формування моральних якостей у сучасних дітей дошкільного віку.

Ключові слова: мораль, виховання, моральне виховання, моральні якості, інтерпретація досвіду.

Постановка проблеми. Впродовж історії людство накопичувало багатий життєвий досвід виховання підростаючого покоління. На всіх етапах розвитку людського суспільства проблема виховання завжди була в епіцентрі уваги. На кожному історичному етапі вирішувалося головне завдання виховання – формулювалася загальна мета та визначалися цілі складових цього процесу, зокрема морального. Визначалося, що моральне виховання має свою специфіку та сутність, що полягає в систематичності, безперервності та постійності впливу на дитину дошкільного віку.

Саме завдяки моральному вихованню формується людська особистість відповідно до моральних цінностей, що відображають суспільні відносини, правила та норми моральної поведінки людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури свідчить, що питання морального виховання завжди

Педагогічна теорія і практика: Збірник наукових праць. – Випуск 3

Київський міжнародний університет, 2012.

було актуальним та обумовлювало інтерес до нього з боку вчених і практиків. Проблему морального виховання підростаючого покоління досліджують сучасні педагоги Л.Артемова, І.Бех, А.Богуш, О.Кононко, О.Кошелівська, Т.Поніманська, Т.Титаренко та інші. Однак, інтерес до проблеми формування моральних якостей дитини-дошкільника простежується в історії дошкільної педагогіки з давніх часів.

Формулювання цілей статті: здійснити історико-педагогічний аналіз наукового доробку вчених у галузі дошкільної освіти з метою активізації процесу морального виховання дітей дошкільного віку в сучасних умовах.

Постановка завдання:

- здійснити короткий історичний аналіз проблеми морального виховання;
- окреслити умови використання ідей морального виховання в сучасних умовах дошкільного навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У складному процесі формування особистості чільне місце належить моральному вихованню. Моральне виховання змістовно спирається на поняття «мораль» та «моральність».

Філософські судження в різні історичні часи привели до різноманітності у тлумаченні поняття «мораль». Аналіз літератури, зокрема філософських, психологічних, тлумачних словників, логічних словників-довідників дав змогу відзначити, що «мораль - цедуховне випередження реальних можливостей життя й універсальне бачення належного ставлення до іншої людини, суспільства, природи» [3, 384]. У філософському енциклопедичному словнику дане поняття трактується як «....духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів та соціальних груп» [9, 212]. Якість особистості, що характеризує моральну сферу є мораль, яка трактується як

якісна характеристика певної системи соціальних або міжособистісних стосунків під кутом реалізації в них настанов і цінностей моралі [9, 212]. Інше трактування поняття «мораль» знаходимо у Новішому філософському словнику: «Мораль – суб'єктивна свідомість індивіда, яка базується на свободі волі та охоплює його переконання, мотиви поведінки, мету і наміри» [2, 582]. Слід відмітити, що поняття «моральність» у багатьох випадках виступає синонімом.

Зокрема, Гегелем були розмежовані поняття «мораль» і «моральність», обґрунтовано, що розрив між «мораллю» і «моральністю» засвідчує кризовий стан суспільства, разом з тим перетворення живої дієвої моральності на простий зліпок з наявної системи моральних норм позбавило б людину здатності засвоювати історичний і соціальний досвід творити нові форми морального спілкування [9, 214].

Резюмуючи положення філософської теорії моралі відзначаємо, що результатом теоретичних суджень є втілення категоріального апарату досліджуваного феномена в практику формування дитячої особистості, що виявляється у ставленні до соціуму в цілому та до дорослих зокрема.

Поняття «моральне виховання» у педагогічній літературі тлумачиться, зокрема, як «цілеспрямований процес організації та стимулювання їх різнобічної діяльності, спілкування, спрямований на оволодіння моральною культурою поведінки, ставленням до навколишнього світу» [10, 210].

За визначенням Т.Поніманської: «Мораль, як і право, політика, традиції, на всіх етапах розвитку суспільства є важливим регулятором людської поведінки і людських відносин. З позицій гуманістичної свідомості основою особистості є її моральний розвиток, який виявляється у сповіданні нею системи поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють її поведінку» [5, 210]. Основні якості моральності формуються на етапі раннього дитинства, коли найважливішою є роль батьків: їх поведінка, особистий приклад.

Детальний аналіз наукових джерел з питань взаємин між людьми,

вивчення загальнолюдських цінностей дозволив визначити вагомі аспекти ставлення дітей до батьків, засновані на взаємній любові і повазі поколінь:

- шануй свого батька та матір, щоб добре велося тобі, і щоб ти був на землі довголітній;
- діти, будьте слухняні в усьому батькам, бо це Господові приємне;
- мудрий син тішить батька свого, а людина безумна погорджує матір'ю своєю;
- нерозумний син – смуток для батька, для своєї ж родительки – гіркість;
- батьки, не дратуйте дітей своїх, щоб на душі не впали вони! [10, 40].

Аналіз теоретичних джерел дозволив констатувати, що проблемою виховання підростаючого покоління в душі моральних ідеалів займалися відомі українські та російські просвітителі (Г. Сковорода, Т. Шевченко, І.Франко, М. Пирогов, О. Духнович, К. Ушинський, Б. Грінченко, С. Русова, Г. Ващенко, В.Сухомлинський).

Ідею необхідності формування моральності, що популяризувалася у літописах, трактатах, літературно-художніх творах, поширював у своїх працях і український філософ-просвітитель Г. Сковорода. Виховання, за його твердженням, має бути спорідненим, тобто таким, що відповідає можливостям людини. Одним із головних завдань морального виховання, Г.Сковорода вбачав у формуванні шляхетності та вдячності підростаючого покоління. У його поглядах визначалися основні напрями прогресивної педагогіки: демократизм, гуманізм, висока моральність, любов до рідного краю, Батьківщини та народу [10, 167].

Великого значення вихованню надавав український поет, мислитель, художник Т. Шевченко. У своїх творах він зазначав про глибоку народність, гуманізм, любов до рідного краю та Батьківщини. Наприклад, у поемах «Сотник», «Петрусь» поет обмірковував складні морально-етичні проблеми. На думку українського мислителя, найвище благо – добро, волелюбність, віра в перемогу над злом. Великого значення Т.Шевченко надавав родинному

вихованню, бо саме у сім'ї діти виростають працюючими, багатими духовно.

Український письменник, педагог-просвітник, діяч освіти і культури І.Франко провідним завданням виховання ставив виховання українця, основними ознаками якого є свідомий патріотизм, висока моральність, вихованість, витривалість та ініціатива. Великого значення надавав І. Франко усній народній творчості як засобу морального виховання. Значну увагу педагог-просвітник приділяв саме сімейному вихованню дітей. Українську родину він розглядав як найперший та найвпливовіший осередок патріотизму, національного єднання та виховання, навичок поведінки та пошанування народних звичаїв та традицій.

Видатний громадський діяч, вчений, фундатор воєнно-польової хірургії, педагог і просвітник М.Пирогов надавав великого значення вирішенням завданням морального виховання та освіти. М.Пирогов дуже високо оцінював роль виховання, вважаючи ідеалом людини всебічно розвинену особистість, що прагне до праці на користь суспільства. У розвитку моральності особливо важливими, на його думку, є перші уявлення дитини, враження від навколишнього світу. Педагог приділяв велику увагу тим взаєминам, які склалися між вихователями та вихованцями. Найкращими засобами виховання він вважав: справедливість, доброзичливість, щирість. Вчений М.Пирогов пропагував ідею загальнолюдського виховання і визначав головну мету у тому, щоб сформувати справжню людину. Усі його думки та ідеї стосовно морального виховання дітей є актуальними у сьогоденні.

Аспекти морального виховання розглядалися і російськими педагогами-практиками. Питання морального виховання розглядалося в працях К.Ушинського в контексті виховання моральної особистості дитини. Висвітлюючи дане питання, К.Ушинський наголошував на особливій ролі особистого прикладу дорослих у формуванні моральних якостей дошкільників, підкреслюючи, що тільки особистість може виховати

особистість, виходячи з вікових особливостей дитячої психіки, зокрема, зі здатності дошкільника до копіювання, наслідування дій та манер дорослого. Педагог вважав, що дорослий повинен бути високоморальною, високоосвіченою, духовно багатою особистістю: «Дорослий повинен прагнути пізнати дитину такою, якою вона є насправді, з усіма її слабостями і в усій її величі, з усіма буденними дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами. Дорослий повинен знати дитину в сім'ї, в суспільстві, серед народу, серед людства й на самоті із своєю совістю; у будь-якому віці... » [8, 86].

Співзвучними до сучасних гуманістичних підходів у вихованні дітей є думки, висловлені в працях К.Ушинського, щодо різкого засудження «сліпої», суворої дисципліни. Натомість, для встановлення гуманних взаємовідносин між поколіннями, педагог акцентував увагу на необхідності використання прийомів заохочення, попередження та догани дитини, а також вправляння дитини у виявленні моральних почуттів до рідних та інших людей. На сучасному етапі спадщина видатного педагога К.Ушинського дієва та актуальна.

Цінними для нашого дослідження є методичні поради видатного педагога С.Русової, яка відстоювала думку про необхідність створення системи національного виховання дітей, спираючись на національні традиції, рідну мову. С.Русова вбачала в родині важливу частину процесу всебічного виховання дитини, її ідеалом просвітниця вважала свідому рівноправну спілку, в якій «батько, й мати, й діти несуть кожний свій обов'язок, свою працю, й мають свою волю, але всі об'єднані одним спільним шуканням добра й правди» [6, 45]. Моральне виховання педагог розглядала як цілісний процес, спрямований на формування у дітей моральної свідомості, моральних почуттів та моральної поведінки. С.Русова наголошувала на тому, що у дітей слід розвивати найкращі якості: хоробрість, справедливість, чесність. Навчання, вона вважала, найважливішим засобом морального виховання:

«Моральне виховання не може проводитися якимось окремо: ним має бути проп'яте все навчання, все життя» [6, 47]. Важливу виховну роль С.Русова відводила народним традиціям, зокрема, проведенню народних свят, наголошуючи, що «в кожному святі треба єднати народне, національне, фольклорне з загальнокультурним і давати щось естетичне, красиве й радісно веселе» [6, 49-50].

Важливими для дослідження проблеми морального виховання є педагогічна спадщина і переконання Г.Ващенко – педагога, психолога, літератора, справжнього патріота України. Для нас є найціннішими його погляди на виховання особистості як соціально-національний феномен, який ми розглядаємо як важливу концептуальну засаду нашого дослідження. У своїх творах («Виховання волі і характеру», «Виховний ідеал») педагог відстоює думку про те, що виховання «взагалі» не існує, так як воно має національний характер і конкретно – історичну зумовленість, має за мету формувати світогляд і ціннісні орієнтації у абсолютній єдності відповідно психічних властивостей особистості.

Вагомий внесок у теорію та практику морального виховання дітей зробив В.Сухомлинський. Великого значення педагог надавав не лише сімейному, а й суспільному вихованню, вважаючи за необхідне високо піднести культ матері, виховувати шляхетне ставлення до неї, утвердити в дитячому серці почуття турботи про матір. Будучи не лише теоретиком, але й педагогом-практиком В.Сухомлинський створив у Павлівській школі таку атмосферу, в якій панував духовний культ матері, а повага до неї базувалась на глибокому розумінні і усвідомленні дитиною значущості матері, що сприяло проявам поваги, пошани, любові і благоговіння. Таким чином, за нашим переконанням, система роботи В.Сухомлинського повністю підтверджувала той факт, що моральна свідомість як духовна сторона моралі, базується на осмисленні проблеми, а у взаємодії з моральною діяльністю і моральними стосунками утворюється мораль як системна цілісність.

Саме тому видатний педагог підкреслював, що діти краще сприймають роз'яснення, обґрунтування доцільності моральних стосунків, ніж сухі вказівки дорослих. Прикладом є з'ясування обов'язку дітей перед старшим поколінням: «Тим, чим ти став і станеш у майбутньому, ти зобов'язаний старшим поколінням. Повага, старших поколінь – закон нашого життя. Поважати старших треба тому, що вони мудріші, духовно багатші за тебе» [7, 93]. Першоосновою морального виховання В.Сухомлинський вважав взаємовідносини між батьками, повагу та увагу до старших у сім'ї. Цим проблемам присвячено цілий ряд науково-педагогічних праць: «Батьківська педагогіка», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителеві», «Серце віддаю дітям», «Моральні цінності сім'ї» та інші.

Аналіз праць В.Сухомлинського дозволив резюмувати, що вчений постійно актуалізував проблему формування у дітей любові та поваги до своїх батьків. Найбільшою помилкою батьків вважав невміння любити власних дітей: «Люблячи своїх дітей, вчіть їх любити вас; не навчите – будете плакати на старість» [7, 140]. Істинність даного твердження ґрунтується на засадах гуманістичного підходу у вихованні, зокрема на пріоритетах суб'єкт-суб'єктних відносин, коли істинне почуття любові до дітей з боку батьків трансформується у відповідне ставлення дітей до своїх батьків. Педагог наголошував на тому, що повага, до дорослих та батьків – це перш за все копітка праця сім'ї та суспільства, процес цілеспрямованого виховання з цілим комплексом методів, умов та засобів формування позитивних моральних якостей по відношенню до батьків.

На думку вченого, в цьому процесі є здатність дитини контролювати своє бажання розумом, думкою, свідомістю: як це бажання сприймуть батьки? Що воно їм дасть і що в них забере? «Бути добрими дітьми своїх батьків і матерів» – одне з провідних етичних повчань щодо стосунків між поколіннями у педагогічній спадщині В.Сухомлинського. Розвиток тонкого відчуття дітьми переживань і думок духовного світу батьків розглядалося

ним як украй важливе виховне завдання, основа морального виховання особистості дитини.

Важливим засобом успішного формування моральних якостей В.Сухомлинський відзначав приклад дорослих: повагу до батьків дитина виявить тоді, коли між батьками побачить цілковиту дружбу, любов, повагу і взаємну підтримку; добрі стосунки між членами сім'ї – запорука виховання дітей чуйними, доброзичливими, шанобливими по відношенню до дорослих. В.Сухомлинський був певен, що коли батько разом з дітьми створює культ матері, а мати також разом з дітьми – культ батька, тоді діти переконуючись, що батьки поважають і люблять один одного, повсякчас турбуються один про одного, самі виявлятимуть ці почуття до старших. Гіпертрофована любов до дітей, коли батьки всю любов віддають дітям, при цьому не бачать інших людей може мати, за переконанням вченого, негативні наслідки.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, дослідження історичного аспекту проблеми морального виховання дозволяє констатувати, що у теорії та практиці педагогіки ця проблема була і є надзвичайно актуальною, і саме цим зумовлюється тенденція до поглиблення наукового пошуку її розв'язання у сучасному соціумі.

Література:

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 190 с.
2. Грицанов А.А. Новейший философский словарь / А. А. Грицанов. – 3. изд., испр. – Минск: Книжный Дом, 2003. – 1279 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; Гол. ред В.Г.Кремінь. – Київ.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Литвинов С.А. Пирогов М.І. Питання життя / С. А. Литвинов. – Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки – К., 1961. – С. 231-240.

Педагогічна теорія і практика: Збірник наукових праць. – Випуск 3
Київський міжнародний університет, 2012.

5. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка / Т. І. Поніманська – К.: «Академвидав», 2006. – 456 с.
6. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Ф. Русова. – Львів, Краків, Париж: Просвіта, 1993. – С.43-50.
7. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1990. – 263 с.
8. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания: Опыт пед. Антропологии / К. Д. Ушинский. – Избр. Пед.сочинения. – М.: Просвещение, 1974. – 328 с.
9. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
10. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навч. посіб. / Упоряд. Борисова З. Н., Кузьменко В. У.; За заг. ред. З. Н. Борисова– К.: Вища шк., 2004. – 511 с.

The article highlights the issue of moral education of preschool children in the historical aspect. Made theoretical analysis of the scientific works of Ukrainian and Russian educators on the importance and specificity of the moral education of preschool children. Detected promising approaches to implementing the ideas of scholars of the past formation of moral character in modern pre-school children.

Key words: morality, of education, moralnoe of education, moralnye quality, expertise to ynterpretatsyya.

В статье освещаются вопросы нравственного воспитания детей дошкольного возраста в историческом аспекте. Сделано теоретический анализ научного наследия украинских и русских просветителей о значимости и специфики нравственного воспитания детей дошкольного возраста. Определены перспективные подходы к внедрению идей ученых прошлого по формированию нравственных качеств у современных детей дошкольного возраста.

Педагогічна теорія і практика: Збірник наукових праць. – Випуск 3
Київський міжнародний університет, 2012.

*Ключевые слова: мораль, воспитание, моральное воспитание,
моральные качества, интерпретация опыта.*